

Bevezetés

Az eddig tárgyalt összes megfigyelési módszerrel együtt jár, hogy a kutató – az „egészen megfigyelő” terepkutatót kivéve – bizonyos mértékben beavatkozik a megfigyelt folyamatokba. Ez a kísérleteknél a legnyilvánvalóbb, majd ezt rögtön a kérdőíves vizsgálat követi. De láttuk, hogy még a terepkutató is változathat az általa tanulmányozott dolgokon.

A könyvben azonban már két olyan példával is találkozunk, amelyek ebből a szempontból teljességgel veszélytelenek. A válságnak a családi életre gyakorolt hatását vizsgáló Stouffernek például biztosan nem volt ilyesfajta befolyása, mert csak kormányintézkedéseket elemezett. Durkheim öngyilkosság-elemzésének ugyanezért sem pozitív, sem negatív hatása nem volt az öngyilkosságokra.

A fejezet fő részében három eltérő kutatási módszert vizsgálunk majd: a tartalomelemzést, a meglévő statisztikák elemzését, és a történeti/összehasonlító elemzését. *Tartalomelemzés*nél a kutató társadalmi produktumok egy osztályát vizsgálja (vö. 4. fejezet) – általában frásos anyagokat. Tegyük fel például, hogy össze szeretnénk hasonlítani, hogy a kül-, illetve belpolitikai történések mennyire voltak – egymáshoz viszonyítva – fontosak az amerikaiaknak a harmincas, illetve a nyolcvanas években. Ennek egyik módja az lehet – ahogy a 9. fejezetben láttuk –, ha megvizsgáljuk a megfelelő időszakok közvéleménykutatási eredményeit. A két időszaktól származó újságcikkek összehasonlításával is megpróbálkozhatnánk. Ez utóbbi módszer példa a tartalomelemzésre: a közlések elemzésére.

Stouffer és Durkheim vizsgálata a *mevlévő statisztikák elemzésére* példa – ez is a beavatkozás nélküli módszerek közé tartozik,

mellyel foglalkozunk majd a fejezetben. Látni fogjuk, hogy hatalmas adattömegek vesznek körül bennünket, és csak arra várnak, hogy felhasználjuk őket a társadalmi élet megértéséhez.

Végül a *történeti/összehasonlító elemzés*sel foglalkozunk, a társadalomtudományi kutatások e tekintélyes múltját, ma megint egyre népszerűbb formájával. A terepkutatáshoz hasonlóan a történeti/összehasonlító elemzés is kvalitatív módszer, amelyben a kutató sok apró részletet próbál meg egységbe foglalni. Itt a történelmi dokumentumok a megfigyelés és az elemzés fő forrásai. A történeti/összehasonlító elemzés, bár tartalomelemzést is magában foglalhat, nem korlátozódik a közlésekre. Az *összehasonlító* szó azért szerepel a módszer nevében, mert – szemben a történésekkel, akik inkább egy bizonyos eseménycsoport leírásával törődnek – a társadalomtudósok a különféle helyeken és időpontokban visszatérő összefüggés-mintázatokat keresik.

Nyitányként e három kutatási módszer vizsgálatához, szeretném felhívni a figyelmet egy ragyogó könyvre, mely fejlesztheti a be nem avató kutatókat általános lehetőségei iránti érzékenységet. Egyebek között a *beavatkozás nélküli mérés* kifejezés is ebből a könyvből vettem.

Egy megjegyzés a beavatkozás-mentes mérésekkel kapcsolatban

1966-ban Eugene J. Webb és három munkatársa zseniális kis könyvet jelentetett meg a társadalomkutatásról (átdolgozott kiadás: 1981), mely mára klasszikussá vált. A könyv a *beavatkozás-mentes* avagy *következmények nélküli* kutatásra összpontosít.

Webbék megpróbálják az emberek által – nem szándékosan – hátrahagyott nyomok megfigyeléséből leírni az emberek viselkedését. Az érdeklő, hogy melyek a népszerű műtárgyak egy múzeumban? Végezhet kérdőíves vizsgálatot, de akkor az emberek esetleg azt mondják, amit szerintük a kutató hallani akar, vagy ami szerintük értelmesebbnek és komolyabbnak mutatja őket. Vagy megállhat az egyes tárgyak előtt, hogy megszámlolja az arra járó nézőket – de lehetnek, akik csak azért jönnek oda, hogy lássák, miért áll ott a megfigyelő. Webbék szerint azt érdemes figyelni, hogy melyik tárgy előtt milyen kopott a padló. Valószínűleg azok a legnépszerűbb tárgyak, amelyek előtt a legerősebb a kopás. Arra kíváncsi, hogy a kis gyerekek melyik tárgyat szeretik? Keresheti a tálról üvegén a praclijuk és az orruk nyomát. Ha a legnépszerűbb rádióállomások érdeklők, forduljon egy autószerelőhöz: kérje meg, jegyezze fel, hogy a javítani hozott kocsik rádiói melyik állomásra voltak tekerve.

A lehetőségek száma végtelen. A társadalomkutató mint egy rendőrnnyomozó nyomokat keres – és mindenütt a társas viselkedés nyomain veszik körül. Bizonyos értelemben bármi, amit látunk, valami fontos társadalomtudományi kérdésre válasz – nincs más dolgunk, mint a kérdést kitalálni.

Bár a beavatkozás nélküli kutatásoknál, érvényességi és megbízhatósági problémák is felmerülnek, ezek kis találmányokkal vagy legyőzhetőek, vagy legalább tekintetbe vehetőek. Érdemes elolvasni Webb könyvét. Élvezetes olvasmány, ezenfelül betekintést és ösztönzést ad arra, hogy milyen lehetőségek vannak a társadalom megismerésére már meglévő adatok alapján. Most pedig fordítsuk figyelmünket arra a három, beavatkozás nélküli technikára, amelyet a társadalomtudósok a leggyakrabban használnak.

Tartalomelemzésre alkalmas témák

A tartalomelemzéssel lényegében bármilyen közlés elemezhető. Az elemzés tárgyul szóba jöhetnek könyvek, képeslapok, versek, újságok, dalok, festmények, beszédek, levelek, törvények vagy alkotmányok éppúgy, mint ezek bármely alkotóeleme vagy gyűjteménye. Fontosabb-e a mai francia regényben a szerelem, mint az amerikaiban? Cinikusabb volt-e politikai értelemben a hatvanas évek amerikai popzenéje, mint ugyanekkor a német popzene? Gyakrabban választják-e meg azokat a jelölteket, akik főként a kenyérkereset, a megélhetés gondjaival foglalkoznak, mint azokat, akik magasabb elvi kérdésekkel? Mindezek a kérdések egy-egy társadalomtudományi kutatási témához tartoznak: az első a nemzeti karakter kérdéséhez, a második a politikai orientációkhoz, a harmadik a politikai folyamatokéhoz. Mindegyiket vizsgálhatnánk emberek megfigyelésével is, a tartalomelemzés azonban másik utat kínál.

John Naisbitt bestsellere, a *Megatrends* (1982) tartalomelemzést használt a modern amerikai élet fő trendjeinek megállapítására. Naisbitt és stábj 6000 helyi újság egy-egy hónapon át tartó rendszeres megfigyelésével igyekeztek helyi és országos trendeket találni, s eredményeiket azután negyedévenként publikálták. A könyv az országos, általános trendek egy részét ismerteti.

Vannak olyan témák, melyek vizsgálatára a tartalomelemzés minden más módszerrel jobban alkalmas. Tétélezük fel, hogy a televízióban látható erőszakra vagyunk kíváncsiak. Lehet, hogy az a benyomásunk, hogy a férfiaknak szánt termékek gyártói hajlamosabbak az erőszakos tévé-

műsorok támogatására, mint más szponzorok. Ennek a kiderítésére a tartalomelemzés a legalkalmasabb.

Téteendők röviden a következők lennének: először operacionális meghatározását kellene adnunk a vizsgálat két kulcsváltozójának: a *férfiak számára készülő termékeknek*, és az *erőszaknak*. A kódoláshoz szóló alfejezetben látunk majd erre szolgáló módszereket. Végül soron arra volna szükség, hogy tévézés közben osztályozni tudjunk a szponzorokat és az egyes műsorok erőszakosságát.

Aztán azt is el kellene döntenünk, hogy mit nézzünk. Feltehetőleg meghatároznánk, hogy (1) mely adókat, (2) mely napokon vagy milyen időszakban, és (3) mely órákban. Ha beszereztünk némi sört és ropit, indulhat a tévézés és az osztályozás. A megfigyelések végére érve, elemeznénk az összegyűlt adatokat, és eldönthetnénk, hogy tényleg több vért és bunyót finanszíroznak-e a férfiak számára készülő termékek gyártói, mint az egyéb szponzorok.

A tartalomelemzés tehát különösen alkalmas közlések elemzésére, és arra, hogy választ adjon a kommunikációkutatás klasszikus kérdésére: „Ki, mit mond, ki-nek, miért, hogyan, és milyen hatással?”. A tartalomelemzés mint megfigyelési módszer azt kívánja, hogy különösen alaposan kezeljük a *mit* kérdését; a *miért* és a *milyen hatással* kérdésével itt, éppúgy, mint a többi módszernél, csak az összegyűlt adatok elemzésekor foglalkozhatunk.

Mintavétel tartalomelemzéshez

Ha közléseket vizsgálunk – éppúgy, mint amikor egyéneket – sokszor képtelenség az összes minket érdeklő elem közvetlen

megfigyelése. A tévés erőszak és a szponzorok vizsgálata esetében például lebeszél-ném a kutatást arról, hogy megpróbáljon mindent megnézni, amit a tv-ben adnak. Nem lenne rá képes, és előbb állna be agyában a rövidzárlat, mint ezt képes lenne felismerni. Általában tehát érdemes mintát venni. Vegyük először megint az elemzési egységeket, azután rátérhetünk azokra a mintavételi eljárásokra, amelyekkel a tartalomelemzésnél mintát vehetünk közülük.

Elemzési egységek

A 4. fejezetből emlékezhet a kedves Olvasó, hogy a megfelelő elemzési egységek – az egyedi elemek, amelyekről leíró vagy magyarázó kijelentéseket teszünk – meghatározása sokszor eléggé bonyolult feladat. Ha például családi átlagjövedelmet szeretnénk számolni, akkor az elemzési egység a család lenne. Azt azonban az egyes családtagoktól kell megkérdeznünk, hogy mennyi pénzt keresnek. Tehát a megfigyelési egységek az egyes emberek lennének, bár az elemzési egység a család maradna. Vagy megpróbálhatjuk összehasonlítani a bűnözés mértékét a különböző városokban – nagyság, földrajzi elhelyezkedés, faji összetétel és más eltérések alapján. – Bár a város-jellemzők egy része a városokban lakó egyedek viselkedésétől és tulajdonságaitól függ, az elemzési egység végül soron mégis a város lenne.

A kérdés bonyolultsága a tartalomelemzésben sokszor még nyilvánvalóbb, mint egyéb területeken. Különösen igaz ez akkor, amikor nem ugyanaz a megfigyelési, mint az elemzési egység. Megpróbálom néhány példával megvilágítani a különbséget.

Tegyük fel, hogy azt szeretnénk megtudni, hogy a büntető-, avagy a polgári jog tesz többször különbséget férfi és nő kö-

zött. Ekkor a megfigyelés és az elemzési egységei is az egyes törvények lesznek. Mintát vennénk valamely állam polgári és büntető törvényeiből, majd mindegyik törvényt besorolnánk aszerint, tesz-e különbséget férfi és nő között. Így eldönthetnénk, hogy a büntető- vagy a polgári jog tesz-e inkább különbséget a nemek között.

Ettől kicsit eltér az a kérdés, hogy vajon azokban az államokban, ahol a törvény különbséget tesz faji csoportok között, nagyobb eséllyel hoznak-e a két nem között különbséget tevő törvényeket is. Bár az egyedi törvényhozási aktusok kódolása e kérdés megválaszolásához is szükséges, az elemzési egység ez esetben mégis az állam volna, nem pedig az egyedi törvény.

Avagy – váltsunk témát – érdekelhet minket a figuratív ábrázolás a festészetben. Ha azt akaránk összehasonlítani, hogy a figuratív vagy a nonfiguratív festmények a kedveltebbek, akkor az egyedi festmények lennének az elemzési egységeink. Ha viszont azt akarjuk kideríteni, hogy a gazdag vagy a szegény, avagy a képzett vagy az iskolázatlan, avagy a kapitalista vagy a szocialista festőkre jellemző inkább a figuratív ábrázolásmód, akkor az egyes festők az elemzési egységek.

Ezt pontosan kell tudnunk, hiszen a mintavételnél alapvetően fontos, hogy mi az elemzési egység. Ha az egyes író az elemzési egység, akkor a mintavételi terv vagy az összes olyan író veszi, akik a kutatót probléma szempontjából relevánsak, vagy belőlük választ egy mintát. Ha viszont a könyv az elemzési egység, akkor a könyvek közül kell mintát vennünk, és nem vagyunk tekintettel arra, hogy melyiket ki írta.

Ezzel nem azt állítom, hogy a mintavétel pusztán az elemzési egységtől függ. Sőt, gyakran előfordul, hogy további almintákat (alkategóriákat) választunk minden elemzési

egységből. Ha például az elemzési egységet az egyes írók alkotják, akkor (1) választunk a teljes írpopulációból egy író-mintát, (2) könyv-mintát veszünk minden kiválasztott író könyvei közül, és (3) minden kiválasztott könyvből kiválasztunk bizonyos részeket megfigyelés és kódolás céljára.

Nézzünk végül egy fogósabb példát: a tévés erőszakról és a szponzorokról szólt. Mi az elemzési egység, ha a probléma az, hogy „Hajlamosabbak-e a férfiak számára készülő termékek gyártói erőszakos tévéműsorok támogatására, mint más szponzorok?” A tévéműsorok? A szponzorok? Az erőszak előfordulása? A legegyszerűbb kutatási terv esetén ezek közül egyik sem.

Bár e vizsgálatot számos módon strukturálhatnánk, a legcélrányosabb kutatási tervnek a *hirdetések* lennének az elemzési egységei. Két típusú megfigyelési egységet használnánk: a *hirdetést* és a *műsört* (azt a darabját, amely két hirdetés közé szorul). Mindkét egységet vizsgálni kellene. A *hirdetéseket* aszerint osztályoznánk, hogy férfiaknak szánt terméket reklámoznak-e, a *műsorokat* pedig aszerint, hogy van-e bennük erőszak. A műsorok besorolását rávinnék a velük szomszédos két *hirdetésre*. A *11-1 ábrán* egy példát mutatok arra, hogy hogyan lehetne ezt nyilvántartani.

Figyeljük meg, hogy a kutatásban, melyet a *11-1 ábrán* mutatunk be, az együtt előforduló hirdetéseket összekapcsoltuk, és mindnek ugyanazokat a pontszámokat adtuk. Az egyes reklámblokkok *után* látható erőszakos mozzanatok száma is megegyezik a következő reklámblokkot *megelőző* erőszakos mozzanatok számával. Ezen az egyszerű módon a hirdetéseket osztályozni tudjuk, mind a hozzájuk kapcsolódó erőszakos mozzanatok száma, mind szponzoruk szerint. Például az első Sörte Aftershave hirdetéshez odaírtuk, hogy férfiaknak szánt termék, és 10 erőszakos mozzanat kapcsoló-

dott hozzá. A Nőszírom melltartó hirdetéséhez pedig azt, hogy nem férfiaknak szánt termék, és egyetlen erőszakos mozzanat sem fordult elő vele együtt.

A példa szerint négy, férfiaknak szánt termékkel kapcsolatos hirdetésünk van, egyenként átlagosan 7,5 erőszakos mozzanattal. A négy, kifejezetten nem férfiak számára szolgáló termékénél 1,75 az átlag, míg annál a kettőnél, amely lehet férfiaknak szánt is, meg nem is, 1 a velük együtt előforduló erőszakos mozzanatok átlaga. Ha lényegesen nagyobb számú megfigyelés esetén is megmaradna ugyanez az eltérés-mintázat, abból

feltehetőleg arra következtetnénk, hogy a férfiaknak szánt termékek gyártói inkább áldoznak pénzt a televíziós erőszak támogatására, mint más szponzorok.

Ez a példa azt mutatta be, hogy az elemzési egység hogyan befolyásolja az adatgyűjtés és az elemzés módját. Már a mintavételi eljárás kidolgozása előtt pontosan tudnunk kell, hogy mi az elemzési egység. Ebben az esetben azonban nem tudunk a hirdetések közül mintát venni. Hacsak nem ismerjük az egyes csatornák pontos adásrendjét, nem tudhatjuk, hogy melyik hirdetést mikor sugározzák. És a másoro-

11-1. ábra Adatfelvételi ív a „Televíziós erőszak” vizsgálatához; példa

Szponzor	Férfiaknak?			Erőszak-előfordulások száma	
	igen	nem	?	előtte	utána
Sörte borotválkozás utáni arcszesz	✓			6	4
Dívad szuszpenzor	✓			6	4
Roperot szivar	✓			4	3
Sörte borotválkozás utáni arcszesz	✓			3	0
Hőpehely fogkrém		✓		3	0
„Mennyei” bútorfény		✓		3	0
Marokkalapács			✓	0	1
Hőpehely fogkrém		✓		1	0
Marokkalapács			✓	1	0
Nőszírom melltartó		✓		0	0

kat is meg kell figyelniük, nemcsak a hirdetések. Olyan mintavételi eljárást kell tehát kidolgoznunk, amelyben minden szerepel, amit meg kell figyelniük.

A minta megtervezésekor meg kell határozunk azt az alapsokaságot is, amelyből a mintát vesszük. Példánkban: mely tévécsatornákat figyeljük meg? Mi lesz a vizsgálat időtartama – hány nap? És az egyes napokon mely órákban folytatunk megfigyelést? Aztán hány hirdetést kívánunk az elemzéshez megfigyelni és lekódolni? Nézzük egy kicsit a tévét és számoljuk, hogy óránként hány hirdetést látunk; ez alapján kiszámíthatjuk, hogy hány órányi megfigyelésre lesz szükség.

Most már hozzákezdhetünk a mintavételi megtervezéséhez. Egy gyakorlati megjegyzés: ha a kutatásban többen is közreműködnek, akkor nem kell az állomások közül mintát vennünk – a megfigyelési idő alatt nézhetnek mind különböző adást. Most tegyük fel, hogy a kutató egyedül dolgozik. Ekkor a mintavételi keret, amelyből a mintát kell vennie, valahogy így néz majd ki:

- jan. 7., 2. csatorna, du. 7–9.
- jan. 7., 4. csatorna, du. 7–9.
- jan. 7., 9. csatorna, du. 7–9.
- jan. 7., 2. csatorna, du. 9–11.
- jan. 7., 4. csatorna, du. 9–11.
- jan. 7., 9. csatorna, du. 9–11.
- jan. 8., 2. csatorna, du. 7–9.
- jan. 8., 4. csatorna, du. 7–9.
- jan. 8., 9. csatorna, du. 7–9.
- jan. 8., 2. csatorna, du. 9–11.
- jan. 8., 4. csatorna, du. 9–11.
- jan. 8., 9. csatorna, du. 9–11.

- jan. 7., 2. csatorna, du. 7–9.
- jan. 7., 4. csatorna, du. 7–9.
- stb.

Vegyük észre, hogy ebben a példában eldöntöttem néhány dolgot a kutató nevében. Például feltételezem, hogy a vizsgálat-hoz megfelelő lesz a 2., a 4. és a 9. csatorna. Feltételezem, hogy az este 7 és 11 közötti főműsoridőt tekinti a legfontosabbnak, és hogy a kétórás időtartam is megfelelő. A kezdődátumot – január 7-ét – egy kalapból húztam. A valóságban természetesen e döntéseket alapos megfontolásnak kell megelőznie: mi a legjobb a kutatás szempontjából?

Ha már egyértelmű, hogy mi lesz az elemzési egység, és hogy ezekhez az egységekhez milyen megfigyelések megfelelőek, és ha már egy olyasféle mintavételi keretet is kidolgoztunk, mint amelyet az imént mutattam – maga a mintavétel már egészen egyszerű dolog. A választható módszerek ugyanazok, mint amelyeket a 7. fejezetben néztünk: véletlen, szisztematikus, rétegezett mintavétel, és így tovább.

Mintavételi eljárások

Írott prózai szöveg esetén a mintavétel lehetséges szintjei: szavak, kifejezések, mondatok, bekezdések, alfejezetek, fejezetek, könyvek, írók, illetve a művek szempontjából releváns szövegkörnyezet. Egyéb típusú közlésekből is a rájuk érvényes fogalmi szintek bármelyikén vehetünk mintát.

A tartomelemzésnél a 7. fejezetben láttott mintavételi eljárások bármelyike alkalmazható. Véletlen vagy szisztematikus mintát vehetünk az amerikai és francia regényírókból, a Mississipp-i államban jóváhagyott törvényekből, vagy a shakespeare-i mono-

lógokból. Kiválaszthatjuk (véletlen kezdőponttal) Tolsztoj *Háború és béke*jének minden huszonharmadik bekezdését. Vagy megszámozhatjuk a Beatles összes felvett számát, és vehetünk belőlük egy 25 elemű véletlen mintát.

Rétegezett mintavétellel is dolgozhatunk tartalomelmzésnél. Például az amerikai újságok szerkesztői stratégiájának elemzéséhez először az összes újságot csoportosíthatnánk aszerint, hogy melyik ország-részben jelennek meg; hogy hány lakosú az a település, ahol megjelenik, valamint megjelenésük gyakorisága és átlagos példányszámuk szerint. Ezután kiválaszthatnánk az elemzendő újságok rétegezett – véletlen vagy szisztematikus – mintáját. Majd (valószínűleg idő szerint rétegezettet) mintát vennénk a mintába került újságok vezércikkeiből.

A csoportos mintavétel éppígy megfelel tartalomelmzési célokra. Ha például az előző példában az egyes vezércikkek lennének az elemzési egységeink, akkor a mintavétel első lépésében az újságokat csoportos mintavétellel választanánk ki. Ha politikai beszédeket elemeznénk, ezt kezdenénk azzal, hogy a politikusok közül vennénk mintát; ekkor minden politikus a politikai beszédek egy osztályát képviselné. A tévéhírdetésekkel kapcsolatos iménti vizsgálat is a csoportos mintavételre példa.

Ismét hangsúlyoznám, hogy a mintavétellel nem kell leállni, amint az elemzési egységhez érünk. Ha regények az elemzési egységek, vehetünk mintát először a regényírókból, aztán egy almintát az egyes írók által írt regényekből, majd mindegyik regényben mintát a bekezdésekből. Ekkor a bekezdések tartalmát elemeznénk azért, hogy magukat a regényeket jellemezhessük.

Most pedig térjünk át a fentiekben gyakran emlegetett elemzés közvetlenebb

vizsgálatára. Itt a tartalomelmzés kifejezés a megfigyelt anyag kódolását és osztályokba sorolását fogja jelenteni. Majd a 4. részben foglalkozunk azzal, hogy hogyan vonhatunk le leíró, illetve magyarázó következtetéseket ezen osztályozás alapján.

Kódolás a tartalomelmzésben

A tartalomelmzés – lényegét tekintve – kódolás. Szóbeli, írott és másfajta közléseket kódolunk, illetve sorolunk osztályokba valamely fogalmi keretnek megfelelően. Kódolhatunk például újságokban megjelenő vezércikkeket aszerint, hogy liberálisak vagy konzervatívak. Regényeket aszerint, hogy romantikusak-e vagy sem. Festményeket kódolhatunk aszerint, hogy figuratívak-e, vagy sem. Politikai beszédeket aszerint, hogy tartalmazznak-e az ellenfél jellemére vonatkozó megállapításokat, vagy sem. Ne felejtjük el, hogy az ilyesféle kifejezések igen sokféleképpen értelmezhetők – a kutatónak egyértelműen meg kell őket határoznia.

A tartalomelmzésnél végzett kódolástól elválaszthatatlan a konceptualizáció és az operacionalizáció – az 5. és a 6. fejezetben ismertett – logikája. Tartalomelmzésnél éppígy, mint más kutatási módszerek esetében, ki kell dolgoznunk a fogalmi keretet, és ennek a keretnek megfelelő megfigyelési módszereket kell kialakítanunk.

Manifeszt és látens tartalom

A terepkutatás tárgyalásakor láttuk, hogy a kutatónak választania kell: a mély, vagy pedig a pontos meghatározásokra épülő megér-

tésre törekszik-e. Ez sokszor (ugyanilyen sorrendben) *érvényesség* és *megbízhatóság* közötti választást jelent. A terepkutatók jellegzetesen a mélységre szavaznak – jobban szeretik, ha az ítéletüket megfigyelések és ismeretek széles körére alapozhatják, bár tudják, hogy ezzel azt kockáztatják, hogy egy másik kutató esetleg egészen másképp látja ugyanazt a helyzetet. A másik véletlet a – standardizált kérdőívvel dolgozó – survey felmérések képviselik: mindent teljesen pontosan meghatározni, bár lehet, hogy az egyes változók pontos meghatározásai nem lesznek igazán alkalmasak a változók érvényes mérésére. A tartalomelmzés végző kutatóknak többek a lehetőségei.

Ha a közlések *manifeszt tartalmát* – a látszó, felszíni tartalmát – kódoljuk, az meglehetősen közel áll a standardizált kérdőív alkalmazásához. Ha például azt akarjuk vizsgálni, hogy különböző regények mennyire erotikusak, megtehetjük, hogy egyszerűen összeszámoljuk, melyikben hányszor fordul elő összesen, vagy oldalanként átlagosan a *szelem* szó. Használhatunk több szóból álló listát is, pl.: *szelem*, *csók*, *ölelés*, és *simogatás* – ezek mindegyike indikátora lehet az erotikusság mértékének. Előnye lenne ennek a módszernek az egyszerűsége, a kódolás *megbízhatósága*, és az, hogy a zárótanulmány olvasója is pontosan tudhatná, hogy hogyan is mértük a regények erotikusságát. Hátránya is volna azonban az *érvényesség* vonatkozásában. Egészen bizonyos, hogy az *erotikus regény* kifejezésben valami gazdagabb jelentés rejlik, mint amit a *szelem* szó előfordulásainak a száma takar.

Vagy megtehetjük, hogy a közlés *látens* – rejtett – tartalmát, a mögöttes jelentést kódoljuk. Az előbbi példánál maradva, elolvashatnánk egész regényeket, vagy a bekezdésekből vett minta elemeit – és ezután

megítenénk, hogy mennyire erotikus az egész regény. E megítélést, meglehetősen befolyásolja az olyan szavak előfordulása, mint a *szelem* vagy a *csók* – de nem kizárólag ezek gyakoriságán alapul.

Nyilvánvaló, hogy a közlések mögöttes jelentése e második módszerrel jobban megragadható – ennek az előnynek azonban a megbízhatóság és a pontos meghatározottság elvesztése az ára. Az alkalmazott definíciók és elvárások eltérhetnek – különösen akkor, ha a regények kódolását nem egyetlen személy végzi. Egyikük erotikusnak ítéltet egy olyan szakaszt, amelyet a másik nem tartana annak. És hiába is végeznék egy személy az egész kódolást – arra sincs biztosíték, hogy definícióit és elvárásait végig változatlanok maradjanak a munka során. Valószínűleg a tanulmány olvasója is bizonytalan lesz afelől, hogy milyen definíciókon alapult a megítélés.

E dilemma legjobb feloldása, ha – amikor csak lehet – *mindkét* módszert alkalmazzuk. Amennyiben a manifeszt és a látens tartalom kódolása kellőképpen érvényes és megbízható, akkor a megfigyelési egységeknek ugyanazt az osztályzatot kell kapniuk mindkét alkalommal. Ha a két módszerrel kapott értékelés elég közeli, de nem teljesen azonos, akkor a végső értékelést a kettőre együtt érdemes alapozni. Ha viszont a látens és a manifeszt tartalom kódolása között jelentős eltérés mutatkozik, akkor azt tanácsosom, gondoljuk át alaposan a konceptualizáció elméleti alapjait.

Konceptualizáció és a kód-kategóriák kialakítása

A konceptualizációval és az operacionalizációval – minden kutatási módszer esetében – együtt jár az, hogy az elméleti meg-

gondolásokat és az empirikus megfigyeléseket együttesen, kölcsönhatásban kell végiggondolnunk. Ha például egy vezércikket liberálisnak, míg egy másikat konzervatívnak gondolunk, fel kell tennünk magunknak a kérdést, hogy *miért* gondoljuk így. Olvassunk el csak néhány vezércikket, döntünk el, hogy melyik liberális, melyik konzervatív. Miből derült ki inkább a politikai orientáció, a manifeszt tartalomtól vagy a hangnemből? Bizonyos kifejezések használata (pl. *vörös, jobboldali* stb.) alapján sorolta-e be, vagy inkább azon az alapon, hogy bizonyos politikai személyiségeket, illetve álláspontokat támogat, illetve elutasít?

Ez az eljárás induktív és deduktív módszereket is igényel. Amikor elméleti állításokat ellenőrzünk, akkor a fogalmak empirikus indikátorai magából az elméletből következnek. Ha pedig empirikus megfigyelésekből indulunk ki, akkor ezek alapján meg kell próbálnunk általános elveket megfogalmazni, majd ezeket az elveket alkalmazhatjuk más empirikus megfigyelésekre.

E tevékenység során mindvégig tartjuk szem előtt, hogy amikor egy változót operacionalizálunk, akkor a változót alkotó *attribútumokat* határozzuk meg. A felsorolt attribútumok egymást kölcsönösen kizáróaknak, s felsorolásuknak többé-kevésbé teljesnek kell lennie. Nem engedhető meg például, hogy egy vezércikk egyszerre liberális és konzervatív is legyen – azt azonban megtehetjük, hogy külön kategóriát hozunk létre a középutasok besorolására. A kutatási cél szempontjából lehet, hogy elég, ha a regényeket erotikusnak vagy nem erotikusnak kódoljuk – de megfontolhatjuk azt is, hogy ne lehessen-e némi megkülönböztetést besorolni. A festményeket feloszthatjuk figuratívokra és nonfiguratívokra – de megtehetjük,

hogy tovább osztályozzuk őket impresszionistikus, absztrakt, allegorikus stb. csoportokra.

Vegyük észre, hogy a tartalomelemzésben többféle mérési szintet is használhatunk. A liberális és konzervatív újság-cikkek kódolásakor dolgozhatunk például *nominális* kategóriákkal, de előfordulhat, hogy egy rafináltabb, *ordinális* – a szélsőséges liberálistól a szélsőséges konzervatívig – terjedő osztályozás mellett döntünk. Nagyon fontos azonban, hogy mindig szem előtt tartsuk azt, hogy az a mérési szint, amelyet az osztályozási módszer implicit módon meghatároz (nominális, ordinális, intervallum- vagy arányskála), nem feltétlenül felel meg a változók természetének. Ha az A regényben 100-szor fordul elő a *szerelem* szó, és a B regényben csak 50-szer, akkor az a kijelentés, hogy a szerelem szó az A regényben kétszer olyan gyakran fordul elő, mint a B regényben, jogos, az azonban, hogy az A regény kétszer annyira erotikus, mint a B regény, már nem. Hasonlóképpen, az a személy, aki egy kérdőívben kétszer annyi antiszemita kijelentéssel ért egyet, mint egy másik, ettől még nem válik kétszer annyira antiszemitává.

A tartalomelemzés során minden kódrendszer érdemes *előzetesen* alaposan *kipróbálni*. El kell döntenünk, hogy a kutatási változókat alkotó különféle attribútumokat a közlések mely manifeszt, illetve látens tartalmai alapján kívánjuk meghatározni; írjuk le az így operacionalizált változókat, és próbáljunk meg ténylegesen leködölni segítségükkel néhány megfigyelési egységet. Ha a vizsgálatban több kódolóval kívánunk dolgozni, akkor érdemes néhány megfigyelést valamennyiükkel lekódoltatni, mert így kiderül, hogy mennyire egyeznek meg az eredményeik. Feltétlenül érdemes minden nehéz esetre – tehát mindazokra, amelyek kódolása az operacionális

meghatározás alapján nehéz volt – külön odafigyelni. Végül tekintsük át a próbakódolás összesített eredményeit abból a szempontból is, hogy alkalmasak-e a majdani elemzés céljaira. Ha például minden vezércikk a liberális kódot kapta, akkor megfontolandó, hogy ne módosítsuk-e ennek az attribútumnak a meghatározását.

Ahogy egyéb kvantitatív kutatási módszerek esetében, itt sem feltétlenül kell előre elkötelezünk magunkat a fogalmak egy bizonyos meghatározása mellett. Gyakran jobb a fogalmak legalkalmasabb meghatározását az utólagos kvantitatív elemzések alapján kialakítani. Az erotikus regények esetében például számolhatnánk külön-külön minden erotikus szó előfordulását. Ez az eljárás lehetővé teszi, hogy a későbbi elemzés során állapítsuk meg, hogy melyik szó, vagy mely szavak kombinációja adja a kétlétes változó legjobb indikátorát. (A könyv 4. részéből kiderül, hogy ez hogyan tehető meg.)

Összeszámolás, regisztrálás

Amennyiben a tartalomelemzés adatainak kvantitatív értékelését tervezzük, akkor lényeges, hogy a kódolás eredménye az adatfeldolgozás számára „fogyasztható” legyen.

Először: a kódolás végeredménye mindenképpen legyen *numerikus*. Olyankor, amikor bizonyos szavak, kifejezések vagy más manifeszt tartalmak gyakoriságát számoljuk, ez magától adódik. De ha látens tartalmat kódolunk – átfogó megítélés alapján –, akkor is jelöljük számokkal a kód-kategóriákat: 1 = nagyon liberális, 2 = mérsékelt liberális, 3 = mérsékelt konzervatív, és így tovább.

Másodszor: lényeges, hogy a feljegyzésekben a megfigyelési egységeket világosan

meg lehessen különböztetni az elemzési egységektől – főként, ha a kettő nem ugyanaz. Az eredeti kódolás természetesen a megfigyelési egységekre vonatkozik. Ha például az elemzési egységek regényrökök, és regényeik tartalomelemzése útján kívánjuk jellemezni őket, akkor az eredeti feljegyzések regényekre fognak vonatkozni. A regényrököket majd az egyes regények pontszámainak egyesítése alapján jellemezhetjük.

Harmadszor: amikor számolunk, általában fontos, hogy tudjuk, mekkora az a teljes sokaság, amelyből bizonyosakat leszámolunk. Valószínűleg hiába tudjuk, hány képe figuratív egy festőnek, ha nem tudjuk, hogy összesen hányat festett; akkor mondjuk realitának, ha az összes művei között magas arányban vannak ilyenek. Az is keveset mond, hogy egy regényben 87-szer szerepel a *szerelem* szó, ha nem tudjuk, hogy összesen körülbelül hány szóból áll a regény. A megfigyelt egységek leszámolása úgy oldható meg a legegyszerűbben, ha van olyan változó, amely szerint *minden* megfigyelés kódot kap. Például ahelyett, hogy egyszerűen leszámolnánk a liberális vezércikkeket, az adott csomagban lekódolunk minden egyes vezércikket akkor is, ha soknak a „nincs egyértelmű orientációja” kódot kell majd adnunk.

Tegyük fel, hogy különböző újságok szerkesztői stratégiájt szeretnénk jellemezni. A *11-2. ábra* a vezércikkek kódolása során kitöltött kódlapra ad egy lehetséges példát. Figyeljük meg, hogy az elemzési egységei az újságok. A gépesített feldolgozás megkönnyítése érdekében minden újság kapott egy azonosító számot. Minden újságnál a második oszlopba beírtuk a lekódolt vezércikkek számát. Ez fontos információ lesz, mert szeretnénk, ha azt mondhatnánk például, hogy „a vezércikkek 22 százaléka ENSZ-párti volt”, és

nemcsak azt, hogy „nyolc ENSZ-párti vezércikket találtunk”.

A 11-2. ábrán az egyik oszlop a vezércikkek szerkesztői stratégiájának szubjektív értékelésére szolgál. (Később összehasonlíthatjuk ezeket a szubjektív értékeléseket a különféle objektív mércékkel.) A következő oszlopokba az kerül, hogy hány van az egyes szerkesztői irányvonalnak megfelelő vezércikkből. Egy igazi tartalomlemezénél más szerkesztői álláspontok is helyet kapnának a kódoláson, továbbá az újságokra vonatkozó, de nem a szerkesztéssel kapcsolatos egyéb információk, például, hogy az ország mely részén jelennek meg, mekkora a példányszámuk, és így tovább.

Példák tartalomlemezére

Nézzük most meg a tartalomlemezést használata közben. Első példánk egy olyan kutatás, amely a tartalomlemezést közvéleménykutatási eredményekkel összekap-

csolva használja, azzal a céllal, hogy meg tudja, melyek voltak az amerikai társadalom a hatvanas években leginkább foglalkoztató kulcskérdések. A másodikban az underground sajtó tartalomlemezését látjuk, amely a hatvanas években kezdődő ellenkultúra-mozgalmakra derít fényt.

A problémák megfogalmazása

A hatvanas évek zavaros időszak volt az Egyesült Államok életében. Az évtizedet a teljes lendületben lévő polgárjogi mozgalom nyitotta. Félidőben a vietnami háborúra terelődött a közfigyelem, s az évtizedet a környezetvédelemre és a nők egyenjogúságára összpontosító társadalmi mozgalmak feltűnése zárta. A korszak a Kenney-féle vezetés romantikus Camelot-korszakával indult, átélte az elnökgylkosági tragédiát, majd megtapasztalhatta a kormányzatba vetett közbizalom folyamatos hanyatlását. Mint a hatvanas évek történelmét megíró történész, hogyan próbál-

ná meg a kedves Olvasó megtalálni az évtized kulcskérdéseit?

G. Ray Funkhouser (1973) kommunikációkutató a hatvanas évek *közvéleményét* foglalkoztató legfőbb kérdéseket akarta megtalálni. Kétfélel közelített a feladathoz, két módszert használt: kérdőíves felmérést és tartalomlemezést végzett. A kérdőíves rész adatait Funkhouser a Gallup hatvanas években végzett közvéleménykutatásaiból vette; azt nézte meg, hogy milyen válaszokat adtak az emberek, amikor „Amerika legfőbb problémája”-ról kérdezték őket. A leggyakrabban ezt a három problémát említették (1) vietnami háború, (2) faji kérdés (és nagyvárosi zavargások), (3) bűnözés.

A tartalomlemezéshez Funkhouser a közvélemény egyik fontos forrásából, a tömegkommunikációból, azon belül pedig a képes hetilapokból vett anyagot. Azt akarta kideríteni, hogy a hatvanas években a képes hetilapok mely kérdésekkel foglalkoztak a legtöbbit. Ezeket azután össze akarta vetni a Gallup-felmérések eredményeivel.

Ezeket a kérdéseket kellett Funkhousernek eldöntenie:

1. Melyik idősokkal foglalkoztak?
2. Mely képességeket figyelje meg?
3. Milyen mintavételi tervvel dolgoztak?
4. Milyen témákat vegyen figyelembe?
5. A témákat hogyan kódolja?

A vizsgálandó időszak Funkhouser kutatásánál adott volt: a hatvanas évek. Pontosabban szólva az 1960 és 1970 közötti évek. Megfigyelés céljára a három legnépszerűbb képes hetilapot választotta: a *Newsweek*-et, a *Time*-ot és a *U.S. News and World Report*-ot. A következőképpen magyarázta, hogy a tömegkommunikáció

számos formája közül miért éppen a képeslapokra összpontosít:

Nyilvánvalóan lehetetlen egy olyan tartalomlemezéses vizsgálatot lefolytatni, amely mindazon információs ingerekből tökéletesen reprezentatív mintát vesz, amelyek az ország közönségéhez az 1960 és 1970 közötti években a televízió és a sajtó révén eljutottak. Már az *elérhető* anyag pusztja mennyisége is hatalmas, és akkor még nem beszélünk sem azokról az anyagokról, amelyek ma már nem elérhetőek (például az esti tévé- és rádióhíradókról), sem arról a problémáról, hogy miképpen általánosíthatunk az elérhető (leginkább helyi) anyagokból a teljes potenciális hallgatóságra. Ezért az indikátorstratégiával éltünk. Bár a képes hírmagazinok a legtöbb ember számára nem elsődleges információforrások, valószínűsíthető, hogy tartalmuk megfelel a kiemelt médiumok – a televízió és a napilapok – tartalmának. Azaz, ha a televízió és a napilapok bőven hoznak anyagot a környezetvédelemről (vagy a kábítószerekről vagy bármiről), akkor feltehető, hogy a képes magazinok is ugyanígy tesznek.

(Funkhouser, 1973:64)

Funkhouser mintavételi terve maga volt az egyszerűség: mindet bevette, minden hetilap minden számát az adott időszakból. Ez alapján már elképzelhető, hogyan zajlik a megfigyelési folyamat, feltéve, hogy megvannak a kódkategóriák: át kell nézni vagy 1716 képesűságot, és lekódolni a több ezer cikk mindegyikét. Már nem is olyan jó mulatság a tartalomlemezés. Funkhouser amikor a kódkategóriákat megadta, ugyanakkor lényegesen egyszerűsítette a megfigyelést. De hadd mondja el ő, hogy mit csinált.

A kiadványokra vonatkozó tartalomlemezési adatok forrásául a *Reader's Guide to Periodical Literature* szolgált (Olvasói útmutató időszakos kiadványokhoz), melyben – kiadványonként és évfolyamonként – megtaláljuk, hogy hány cikkben (a könyvismertetések nem veszik figyelembe) szerepelnek az alábbi kérdések (*kizáró-*

11-2. ábra Kódlap-minta (részlet)

Újság azonosító	Az értékelt vezércikkek száma	SZUBJEKTÍV ÉRTÉKELÉS			
		1. Nagyon liberális	2. Mérsékelt liberális	3. Középutas	4. Mérsékelt konzervatív
001	37	2	0	8	0
002	26	5	10	0	6
003	44	4	2	1	2
004	22	3	1	2	3
005	30	1	0	6	0

* Camelot: Arthur király vára, a nevezetes kerek asztallal. (A ford.)

lag a címszavak után felsorolt témákat véve figyelembe):

Vietnam: Vietnam... amerikai részvétel ... béke és közvetítés (egyeztető tárgyalások kivételével) ... politika és kormányzat ... tiltakozások, tüntetések, stb. ellene ... közvélemény.

Faji kérdés: Néger ... militánsok ... diákok ... diáktüntetések ... militáns diákok ... az Egyesült Államokban ... polgárjogok ... kultúra ... oktatás ... történelem ... politika és választójog ... szegregáció ... szegregáció elutasítása ... szociális körülmények ... Faji kérdés ... az Egyesült Államokban ... előítélet.

Infláció: Infláció (pénzügyi).

Bűnözés: Bűnözés és bűnözők ... az Egyesült Államokban ... megelőzés ... eljárás... bűnügyi statisztikák ... Büntetésvégrehajtás.

Városi zavargások: (csak az általában vett téma; az egyes városok, amelyek bizonyos években külön témaként szerepeltek, nem): *Egyesült Államok* ... zavargások.

Egyetemi diáklázadások: Diák ... tüntetések ... militánsok ... mozgalom ... SDS ... SNCC ... közvélemény (mindez csak az USA-ban) ... Kent State (csak 1970-ben).

Környezetvédelem: Ökológia ... kutatás/oktatás ... Környezet ... környezetvédelmi mozgalmak ... környezetvédelmi politika ... környezetszennyezés ... szabályozás ... jog és jogalkalmazás ... Légszennyezés ... Vízszennyezés.

Kábítószer: Kábítószer ... kábítószerrel való visszaélés ... jog és jogalkalmazás ... *Hallucinogén kábítószer* ... LSD ... *Maribuána* ... Kábítószeresek ... szokásai ... kábítószerfüggés ... ellenőrzés ... és a fiataloké.

Szex: Szex ... (lélektan) ... az irodalomban ... a filmekben ... a képző és az egyéb művészetekben ... az előadóművészetekben ... oktatás ... és jog ... kapcsolatok ... szexuális magatartás ... nemi erkölcsök.

Tömegkommunikáció: Tömegkommunikáció ... *Televízióműsorok* ... és gyerekek ... cenzúra ... morális szempontok ... hírek ... a politikában ... jog és normák ... az USA-ban ... társadalmi vonatkozások.

Népesedés: Népesedés ... túlnépesedés ... növekedése ... megoszlása.

Szegénység: Szegények ... az USA-ban ... Szegénység ... Nyomorgógyerekek.

Dohányzás: Cigarettafogyasztás... reklám.

Tudomány: Kutatás ... szövetségi támogatás ... az USA-ban ... Tudomány ... és civilizáció ... társadalmi vonatkozások ... és az állam ... Technológia ... változásai ... és civilizáció.

Női egyenjogúság: Nő, nők ... egyenjogúság ... az USA-ban ... és férfiak ... szociális és morális kérdések ... mozgalom a nők felszabadításáért ... felvonulások, gyűlések ... választójog.

(Funkhouser, 1973:64-65)

Funkhouser tehát ahelyett, hogy cikkeket böngészte volna át és osztályozta volna egy saját tervezésű kódrendszer alapján, a *Reader's Guide* szerkesztői által kidolgozott kódrendszert használta, és a cikkek általuk már elvégzett kódolását is felhasználta. Nem maradt más dolga, mint hogy az egyes kódkategóriákra vonatkozó számokat mindhárom magazinnál összegezte.

A kutatási lépések leegyszerűsítésével Funkhouser persze bizonyos kockázatokat vállalt – ezekre tanulmányában ki is tér. Nem tudja például garantálni annak az érvényességét és megbízhatóságát, amit már a szerkesztők elvégeztek. Említi a többszörös beszámítás problémáját is – hogy egy cikk több címszó alatt is feltűnhet. Mindent egybevetve végül is úgy érzi, hogy az indexben szereplő felsorolásokból nyert adatok jól mérlik, hogy az 1960-as évek tömegkommunikációja mely témákkal mennyit foglalkozott.

Adatainak összegzését a 11-1. táblázatban láthatjuk. Ebből a cikkek számán és az ebből adódó rangsoron kívül az is kiderül, hogy hogyan rangsorolta a témákat a Gallup Közvéleménykutató Intézet. Figyel-

met érdemel a kétféle rangsor szoros – habár nem tökéletes – illeszkedése.

A Funkhouser-vizsgálat egyszerre példa tartalomelemzésre és meglévő adatok elemzésére, így jól mutatja, hogyan ismerhető meg a társadalmi élet más kutatók által összegyűjtött és feldolgozott információkból. A következő példa kizárólag a tartalomelemzésre összpontosít.

Az ellenkultúra megértése

Jack Levin és James Spates a 40-es és az 50-es években nőttek fel, és a 60-as években, a hippy-mozgalom felbukkanása és kiteljesedése idején jártak egyetemre. Nem meglepő hát személyes érdeklődésük a társadalmi mozgalom iránt, valamint az iránt, hogy az milyen hatásokat gyakorolt az amerikai kulturális közgondolkodásra. A posztgraduális képzés során, ahogy szocio-

lógiai ismereteik gyarapodtak, személyes kíváncsiságukat is kielégíthették frissen szerzett szakmai ismereteikkel, s hozzájárultak ahhoz is, hogy a mi tudományos megértésünk is bővüljön a hippymozgalmról (Levin és Spates, 1970, 1976).

Levin és Spates leginkább egy olyan értékkülönbség iránt érdeklődtek, amelyet évekkor korábban, elméleti síkon, Talcott Parsons és mások már elemeztek: az *instrumentális* és az *expresszív* értékek és orientációk közötti különbség iránt. Az instrumentális értékek azok, amelyeknek az ésszerűséghez és a teljesítményhez van köztük, míg az expresszív értékek inkább az érzelmek birodalmába tartoznak. Az a mérnök például, aki hidat épít, instrumentális tevékenységet végez, és maga a mérnöki hivatás is mélyen át van itatva instrumentális értékekkel. Egy romantikus költő viszont, aki a szerelemtől ír, inkább expresszív tevékenységet végez.

11-1. táblázat Különléle témák előfordulása hírmagazinokban az 1960-as években, valamint a témák fontosság szerinti rangsorolása

Téma	Cikkek száma	Sorszám említések száma szerint	Sorszám fontosság szerint
Vietnami háború	861	1	1
Faji kérdés (és nagyvárosi zavargások)	687	2	2
Egyetemi lázadások	267	3	4
Infláció	234	4	5
Televízió és tömegkommunikáció	218	5	12*
Bűnözés	203	6	3
Kábítószer	173	7	9
Környezetvédelem és környezetszennyezés	109	8	6
Dohányzás	99	9	12*
Szegénység	74	10	7
Szex (romló közérkölcsek)	62	11	8
Nők jogai	47	12	8
Tudomány és társadalom	37	13	12*
Népesedés	36	14	12*

Megjegyzés: Rangkorreláció az említések szerinti és a fontosság szerinti rangszám között = 0,78 ($p = 0,001$).

*Ezeket a kérdéseket a Gallup-vizsgálatokban egyszer sem említették „legfontosabb problémaként”, ezért az ilyenként említetteknek mind ugyananny kerültek hátrább a rangsorban.

Forrás: G. Ray Funkhouser: „The Issues of the Sixties: An Exploratory Study.” *Public Opinion Quarterly*, 37. köt. (1973. tavasz), 66. Engedélyel.

Bár a költészetet nem helyezte egyértelműen a mérnöki hivatás fölé, a hippi-mozgalom – éppúgy, mint korábban a beat-mozgalom – kihívást jelentett az instrumentális teljesítmény egyeduralma ellen, mely az átlagos amerikai társadalmat az ország addigi teljes történelme során jellemezte. A mozgalom kritikuskokat adott, akik az anyagi javak és a társadalmi státusz körül forgó amerikai középosztályi gondolkodás tartalmatlan felszínességét bírálták. Gyakori vád volt, hogy az amerikaiak, illetve a legnagyobb részük, elszakadtak a saját érzéseiktől, és nem képesek egymással értelmes, emberi kapcsolatra. Egyértelműen úgy tűnt, mintha a hippi-mozgalom az expresszív értékek melletti elkötelezettséget jelentene, az átlagos amerikai társadalomra jellemző instrumentális értékekkel szemben. Levin és Spates azt akarták megtudni, hogy ez tényleg így van-e, és – ha igen –, volt-e a hippi-mozgalomnak bármilyen hatása a befogadó társadalomra.

A mozgalom irodalmának – az olyan földalatti lapoknak például, mint az *East Village Other*, az *Avatar* vagy a *San Francisco Oracle* – a vizsgálata volt az egyik lehetőség az értékek megismerésére. Két probléma azonnal felmerült: (1) honnan ismerik fel a szerzők az instrumentális, illetve az expresszív orientációt? (2) Mekkora expresszivitást tekintsenek már „igazi” expresszivitásnak? Más szóval: az expresszivitás és az instrumentalitás meghatározására, illetve standardokra volt szükségük a különböző írások összehasonlításához.

Az első problémára választ találtak a szakirodalomban. Ralph White (1951) évekkor korábban közzétett egy érték-katalógust, amelyről úgy tűnt, hogy a kutatás céljainak megfelelő módon definiálja a különféle orientációkat. White munkáját alkalmasan átdolgozva Levin és Spates az

alábbi definíciókat és kategóriákat alakították ki:

Instrumentális

- Teljesítmény:** Azok az értékek, melyek az emberekben teljesítmény-motivációkat keltenek, amelyek kemény munkára, a gyakorlatiaságra vagy a gazdasági értékekre helyezik a hangsúlyt; gyakran fejeződnek ki abban, hogy magasra értékelik a végzett munka társadalmi hozamát, illetve a tulajdont.
- Kognitív:** Ezek azok az értékek, amelyek a tudást mint öncélt, illetve mint a siker, a jólét és a boldogság elérésének eszközeit tartják fontosnak.
- Gazdasági:** A gazdasági értékek kollektív (országos, állami, iparági) szinten jelentkeznek, ebben térnek el az egyéni teljesítmény-céloktól.

Expresszív

- Önkifejezési:** Ide tartozik minden önkifejezéssel kapcsolatos érték és cél. A legfontosabbak: humor, játék, és általában mindenféle mulatság, relaxáció, izgalmas új felfedezések, utazás. A művészetek és a szépség éppúgy szerepelnek, mint más önkifejezési formák, kreatív tevékenységek.
- Csatlakozási, affiliációs:** A szociális környezet elvárásainak, valamilyen csoporthoz, vagy egy másik személyhez tartozás vágyának lehetnek következményei. Az egyén társaságkedvelő hajlama, barátságai állnak a kategória centrumában. Az affiliációs célok megmutathatnak konformitásban, csoport iránti lojalitásban, barátságban, vagy mások által irányítottásban.
- Mások iránt tanúsított figyelem, törődés másokkal:** A törődés nem függ a másokkal való interakció vágyától. A csatlakozási értékekkel ellentétben ez a kategória olyan attitűdökre és érzésekre koncentrál, amelyeket vagy egy konkrét csoport, vagy az egész emberiség iránt érzünk. Következésképpen elvonatkozóbb célok tartoznak ebbe a kategóriába, mint az affiliációsba.
- Vallási-filozófiai:** Ebbe a kategóriába az élet végső értelmével és az istenség szerepével foglalkozó célok tartoznak, a túlvilági élellet kapcsolatos dolgok, és így tovább.

Egyéb

- Individualista:** Ez a kategória olyan értékekkel foglalkozik, amelyek az egyén jelentőségét hangsúlyozzák, egyedi személyiségének kifejlődését, individuális függetlenségét, valamint az egyéni személyiségnek a lázadást is magában foglaló kiteljesedését tartják fontosnak.
- Élettani:** Az ide tartozó célok olyan egyszerű élettani szükségletek keltik, amilyen az éhség, a nemi vágy, a testi egészség és a fizikai biztonság.
- Politikai:** Ehhez a kategóriához kollektív (állami, helyi, országos vagy nemzetközi) célok tartoznak, középpontban a csoportos döntéshozatal folyamatával.
- Egyéb:** Minden, eddig nem említett cél (amilyen a remény, a becsületesség, a tisztaság, szerénység, jó modor).

(Levin és Spates, 1976:395)

Vegyük észre, hogy a kategorizációs rendszer nem teljesen precíz, inkább a rejtett tartalom kódolását kívánja, mintsem a manifestált. Míg a pontos definíciók ezen hiánya a vizsgálat érvényességéhez feltehetően hozzájárult, megbízhatósági szempontból bizonyonlan problémát jelentett. A vesztély mértékének megbecsülése a kutatók egy 30 cikkből álló mintát lekódoltattak három kódolóval, egymástól függetlenül. Az esetek 90 százalékában a három kódolóból legalább kettő egyformán sorolta be a cikket az *expresszív*, az *instrumentális* és az *egyéb* kategóriákba; mindhárom kódoló 78 százalékban értett egyet. E próbakódolás alapján a kutatók úgy döntöttek, hogy a kódrendszer eléggé megbízható ahhoz, hogy értelmes vizsgálatot és elemzést tegyen lehetővé.

Annak érdekében, hogy másik igényüknek eleget tegyenek – azaz, hogy eldöntsék, mekkora expresszivitást tekintsenek valóban expresszívnek –, a legáltalánosabb amerikai periodikákhoz fordultak. Egészen pontosan a *Reader's Digest*-et hasonlították

össze az underground sajtóval. Ha igaz a közkeletű feltételezés az átlagos amerikai társadalom elsődlegesen instrumentális, illetve a hippi-mozgalom ehhez képest expresszív orientációjáról, akkor a javasolt összehasonlításban ennek meg kellett mutatkoznia.

A kutatók így írják le a vizsgálathoz kialakított mintavételi tervüket:

Hogy reprezentatív mintát nyerjünk az underground újságokból, a ... hippik tevékenységnek fő (a nyugati, illetve a keleti országrészekben lévő) központjaiból származó, széles körben terjesztett periodikákat választottuk ki: *Avatar* (Boston), *Distant Drummer* (Philadelphia), *East Village Other* (New York), *Los Angeles Free Press*, *San Francisco Oracle* és *Washington Free Press*. Az 1967 szeptembere és 1968 augusztusa közötti idő minden hónapjából random módon kiválasztottunk egyet az összes megjelenő UPS (Underground Press) periodika közül. A mintába bevett lapszámokban megjelent írások közül kihagytuk a verseket és olvasói leveleket, s a megmaradt nem irodalmi jellegű írások közül minden másodikat elemeztük ($n = 316$).

Hogy a középosztályi értékekre jellemző cikkekkel egy ezzel összemérhető mintát nyerjünk, a *Reader's Digest* ekkoriban megjelent számait is elemeztük. Választásunk a benne közölt, különféle forrásokból származó középosztályi cikkek nagy választéka miatt esett rá... A *Digest* minden második számának minden írását elemeztük a versek és az irodalmi próza kivételével ($n = 162$).

(Levin és Spates, 1976:394)

A 11-2. táblázaton mutatjuk be az összehasonlítás eredményeit. Az underground lapokból vett minta a várakozásnak megfelelően félreérthetetlenül és határozottan expresszívebb, mint a *Reader's Digest*-ből való. Levin és Spates első kérdésére ez a válasz.

És mi a helyzet a hippi-mozgalomnak az átlagos amerikai társadalom értékeire gyakorolt esetleges hatásaival? A zenére, az öltözködéssre és a kultúra más ágaira tett

hatás annyira nyilvánvaló, hogy nemigen igényel kutatást. De nem eredményezett-e a mozgalom elmozdulást az instrumentálizmusból az expresszivitás felé?

A kutatók – annak érdekében, hogy a történeti hatás mértékét felbecsüljék – vizsgálatukat nagyobb léptékben – három különböző korszakra – is megismételték: 1957-től 1959-ig (a „beat”-korszak); 1967-től 1969-ig; és 1970-től 1972-ig. Ha valóban erősítette az amerikai társadalomban az expresszív értékeket a hippie-mozgalom, akkor az underground sajtóban feltehetően megmaradt az expresszív értékek túlsúlya, s az olyan, a társadalmilag elfogadott médiumokban pedig, amilyen a *Reader's Digest*, az instrumentális értékektől az expresszivek felé való eltolódásnak kell mutatkoznia.

A *Reader's Digest*-hez a kibővített vizsgálatban hozzávettük még a *Life*, a *Look*, a *True*, a *Redbook* és a *Cosmopolitan* című lapokat is. Az új mintavételi terv az underground és a társadalmilag elfogadott tartozó sajtóra vonatkozó megfigyelések számát is emelte, összesen több ezere. A kutatási tervet további finomították, hogy a kutatók a cikkek helyett az egyes bekezdéseket tették meg elemzési egységnek. Az eredeti vizsgálatban egész cikkeket soroltak be aszerint, hogy azok instrumentálisak, expresszivek vagy egyéb típusúak-e. Most a tömeg és az underground sajtó esetében is a cikkeiből vett bekezdések kerültek a mintába, s a kódolást ezekre végezték el.

A mintavétel és a kódolás végeztével megcsinálták a táblázatokat, és ekkor jöt-

11-2. táblázat Érték-témák az underground sajtóban és a *Reader's Digest*-ben

Érték-téma	Underground sajtó		Reader's Digest	
Expresszív	46%		23%	9%
Onkifejezési		28%		6%
Figyelem mások iránt		8		6
Affiliációs		4		3
Vallási-filozófiai		6		5
Instrumentális	10		42	28
Teljesítmény		3		7
Kognitív		5		7
Gazdasági		2		7
Egyéb	44		35	10
Individualista		20		12
Politikai*		19		12
Élettani*		4		12
Egyéb		1		1
Összesen		100		100
(n = 478)		(316)		(162)

Megjegyzés: Kihégyzet-elemzést végeztünk az underground sajtónak és a *Reader's Digest*-nek a két fő érték-téma – expresszív, instrumentális – szerinti összehasonlítására. ($\chi^2 = 61,17$, $df = 1$, $p < 0,001$).

* A politikai értékek megoszlása az underground sajtó egy fontos jellegzetességére mutat rá: arra, hogy bár e lapok – másodikként – gyakran a politikai radikálisokat vagy az új baloldaliakat is vonzzák, az anyag nagy részét azonban a hippiek általi fogyasztásra szánják ... mely egy apolitikusságáról ismert csoport...

* Ez a kategória a *Reader's Digest*-ben elsősorban olyan, az egészséggel kapcsolatos témákat tartalmazott, mint fogycikkek, testi betegségek (pl. rák), és öregedés. Az underground sajtóban szerepelt a fiziológiai szex.

Forrás: Jack Levin és James Spates, „Hippie Values: An Analysis of the Underground Press”, *Youth and Society*, 2. köt. (1970), 396.; átdolgozva. Engedélyel.

tek a meglepetések. Az első az volt, hogy az átlagos sajtótermékek érték-orientációjában e három időszak során nem lehetett szignifikáns eltérést kimutatni. Megmaradtak túlnyomóan instrumentálisnak. Levin és Spates azonban észrevette, hogy „az ellenkultúrával kapcsolatos fényes reményeket érő *kegyelemdöfés* éppen az underground sajtóra vonatkozó adatok felől érkezett. Ezekből kiderült, hogy éppen az *ellenkultúrán belül* történt döntő értékeltolódás” (Levin és Spates, 1976:408). Azok az adatok, amelyekből ezt a következtetést levonták, a 11-3. táblázatban láthatók.

Ahelyett, hogy a tömegsajtó mozdult volna el az instrumentális értékektől az expresszivek felé, a kutatók azt látták, hogy az underground sajtó toldott el az instrumentális értékek felé. E második beszámolóban azt is elmondják a kutatók, hogy a tartalomlemzés eredményét más megfigyelések is alátámasztják. Széles körben ismert volt például, hogy az ellenkultúra vezető figurái egyre-másra cseppentek

11-3. táblázat Az érték-orientációk módosulásai

	Az érték-orientációk módosulásai	
	Underground sajtó	Képeslapok
1957–1959	25%*	73%
1967–1969	30%	78%
1970–1972	55%	78%

* A szerzőknél a jelentés szövegében a „körülbelül egynegyede instrumentális” fordulat utal erre a számról: a jobb olvashatóság érdekében a táblázatban 25%-ként szerepeltettem.
Forrás: Jack Levin és James Spates, „Hippie Values: An Analysis of the Underground Press”, *Youth and Society*, 2. köt. (1970), 407–408.; átdolgozva. Engedélyel.

viszsa az átlagéletformába, húszas éveik végén, harmincas éveik elején.

A tartalomlemzés e két illusztrációja képet adhatott a kutatási módszer jellemző eljárásairól és lehetőségeiről. A tartalomlemzés tárgyalását a módszer erőnyeinek és fogyatékosságainak áttekintésével zárjuk.

A tartalomlemzés erősségei és gyengéi

A tartalomlemzésnek talán legfőbb erőnye, hogy sem időben, sem pénzben nem igényel sokat. Egy tartalomlemzést egy egyetemista is elvégezhet egyedül, míg kérdőíves felmérésre nem volna lehetőség. Nincs szükség nagy kutatási stábra; nem kell különleges felszerelés. Ha rendelkezésre áll a kódolandó anyag, a tartalomlemzés elvégezhető.

A tartalomlemzés másik előnye, hogy nem jár kockázattal. Ha egy kérdőíves vizsgálatban vagy egy kísérletben elrontunk valamit, akkor az egész vizsgálatot kezdhettük újra, a vele járó teljes anyagi és időbeli ráfordítással. Ha a terepkutatást szűrjük el, azt nem is mindig lehet újratekinteni: lehet, hogy már nem is létezik a vizsgált esemény. Tartalomlemzésnél általában könnyebb egy szakaszt újracsinálni, mint egyéb kutatásokban. És az is lehet, hogy csak az adatok egy részét kell újra kódolni, s nem kell az egész munkát megismételni.

Fontos az is, hogy a tartalomlemzés hosszú időszakok alatt lezajló események elemzését is lehetővé teszi. Megvizsgálhatjuk például, hogy milyenek ábrázolták a feketéket az 1850 és 1860 közötti amerikai regényirodalom, de azt is vizsgálhatjuk, hogy hogyan változott ez a kép 1850-től mostanáig.

Végül az is előnye a tartalomelemzésnek, amit a fejezet elején említettük, hogy nem jár beavatkozással. A tartalomelemzésnek ritkán van bármilyen hatása az elemzés tárgyára. A regényeket már megírták, a képeket megfestették, a beszédeket elmondták – így ezekre a tartalomelemzésnek nincs semmi hatása. Ez nem minden kutatási módszerre jellemző erény.

A tartalomelemzésnek hátrányai is vannak. Az egyik az, hogy tartalomelemzés csak rögzített kommunikáción végezhető. Mindegy, hogy szóbeli, írott, rajzos kommunikációról van-e szó, az elemzéshez azonban valamiképpen rögzítettnek kell lennie.

Mint már láttuk, a megbízhatóság és érvényesség szempontjából a tartalomelemzésnek előnyei és hátrányai is vannak. Érvényességi problémák valószínűleg csak akkor nincsenek, amikor maga a kommunikációs folyamat a vizsgálódás tárgya. Például az expresszív/instrumentális értékek hippi sajtóbeli előfordulása-e a legérvényesebb mércéje ezen értékek szerepének a hippi-mozgalomban általában? Valószínűleg nem. Ha sikerül is az érvényesség magas szintjét elérni az underground és a tömegsajtótermékek érték-orientációinak kódolásakor, az akkor is kérdés marad, hogy érvényes mércé-e ezek azoknak a kultúrának, amelyek megjelenítésére e médiumokat kiválasztottuk. Ez állandó probléma a tartalomelemzésben.

Másrészt viszont a tartalomelemzésben vizsgált anyagok konkrétsága növeli a megbízhatóság esélyét. A kódolást annyiszor ismételtük meg, ahányszor csak akarjuk, és így meggyőződhetünk a kódolás konzisztenciájáról. Terepkutatásnál például az események megtörténte után nemigen tehetünk bármit is, amivel növelhetnénk a megfigyelés és a kategorizáció megbízhatóságát.

Most a tartalomelemzésről térjünk rá egy rokon kutatási módszerre: a meglévő adatok elemzésére. Annak ellenére, hogy közlések helyett itt inkább számadatok az elemzés tárgyai, azt hiszem, látható lesz a hasonlóság a tartalomelemzéssel.

Meglévő statisztikák elemzése

Gyakran van arra lehetőség vagy szükség, hogy a társadalomtudományi vizsgálat során hivatalos vagy felhivatalos statisztikákat használjunk. Idézzük fel például Samuel Stouffer vizsgálatát, amely a nagy gazdasági világválságnak a családokra gyakorolt hatását kutatta, s amely kormányzati házassági és válási statisztikákkal dolgozott. Ez nem ugyanaz, mint a másodelemzés, amikor megkapjuk valaki más adatainak másolatát, s azon végzünk saját statisztikai elemzéseket. Ebben az alfejezetben azt vesszük szemügyre, hogy hogyan lehet más kutatók elemzéseit használni.

Mielőtt elmerülnénk a kutatási módszer rejtelmében, szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a meglévő statisztikákat mindig érdemes, legalább *pótlólagos* adatforrásokként, számításba venni. Ha például a politikai attitűdöket vizsgáló kérdőíves felmérést terveznénk, akkor az eredményeket érdemes a választói szokások, a választói részvételi arányok és más hasonló, a kutatás tárgya szempontjából érdemleges statisztikák fényében elemezni. Vagy, ha egy, a szerelőség mellett munkamórált javító programmal kapcsolatban végzünk hatásvizsgálatot, akkor ennek során tanulságos lehet a mulasztási, betegállományra vonatkozó stb. statisztikák és a mi kutatásunk során kapott adatok egybevetése. Nagyon gyakran tehát meglévő statisztikák-

kal teremthetjük meg azt a történeti vagy fogalmi hátteret, amelyben az új kutatás elhelyezhető.

De egy társadalomtudományi kutatás fő adatai is származhatnak meglévő statisztikákból. A korábbiaktól eltérően a módszer tárgyalását most egy illusztrációval szeretném kezdeni: Durkheim klasszikus vizsgálatáról, *Az öngyilkosság-ról* (1897) fogunk beszélni. Ezután nézzük majd meg, hogy milyen speciális problémákat jelent ez a módszer az elemzési egység, az érvényesség és a megbízhatóság tekintetében. Befejlesztül megemlítek néhány hasznos adatforrást.

Az öngyilkosság vizsgálata

Miért ölik meg magukat emberek? Kétségtelen, hogy minden öngyilkossági esetnek saját egyedi története és magyarázata van, mégis minden ilyen esetet csoportokba lehet sorolni bizonyos közös okok szerint: üzleti balszerencse, szerelmi bánat, szegény, más személyes problémák. Némileg más kérdés járt Émile Durkheim francia szociológus fejében, amikor az öngyilkosság témájával foglalkozni kezdett. Ő azt akarta tudni, hogy melyek azok a körülmények – főként társadalmi körülményekre gondolt –, amelyek ezt elősegítik, illetve gátolják.

Mennél tovább vizsgálta a rendelkezésre álló feljegyzéseket, annál több jellegzetességet talált az eltérésekben Durkheim. Ezek a jellegzetességek mind érdekelték. Az egyik dolog, amely figyelmét elsőként felkeltette, az az öngyilkossági ráták viszonylagos *állandósága* volt. Több országot is megvizsgált – mindben évről évre nagyjából egyező rátákat talált. Azt is felfedezte, hogy a forró nyári hónapokban más az öngyilkosságok aránya, és ez arra a

feltevésre vezetett, hogy a hőmérsékletnek is köze lehet az öngyilkossághoz. Ha ez így lett volna, akkor az öngyilkossági rátáknak magasabbaknak kellett volna lenniük a dél-európai országokban, mint a mérsékelt éghajlatúakban. Durkheim azonban úgy találta, hogy a ráták a közepes szélességi fokokon a legmagasabbak, a hőmérséklet tehát nem lehet magyarázat.

Vizsgálta az életkor (35 év volt a leggyakoribb öngyilkos-életkor), a nem (négyeszeres volt a férfiak túlsúlya), és számos további tényező szerepét. A különféle forrásokból egy általános összefüggés képe rajzolódott ki.

Az öngyilkossági ráták időbeli állandóságával kapcsolatban Durkheim azt tapasztalta, hogy ez a stabilitás nem teljes. Politikai felfordulások idején – 1848-ban számos európai országban volt ilyen – kiugróan magas rátákat talált. Ez a megfigyelés arra a feltételezésre indította, hogy az öngyilkosság kapcsolatban állhat „a társadalmi egyensúly megbillenésé”-vel. Más szóval: úgy tűnt, hogy a társadalom stabilitása és integráltsága véd az öngyilkosság ellen.

Durkheim ezt az általános hipotézist kidolgozta és pontosította egy másik adathalmaz elemzésével. Európa különböző országaiban gyökeresen eltérőek voltak az öngyilkossági arányszámok. Szászországban például körülbelül tízszer akkora, mint Itáliában, az országok egymáshoz viszonyított sorrendje viszont időben állandó volt. Az országok közötti egyéb eltéréseket tekintetbe véve Durkheim megdöbbentő összefüggésre bukkant: a döntően protestáns országokban következetesen magasabbak voltak az öngyilkossági ráták, mint a döntően katolikusokban. A döntően protestáns országokban 190 öngyilkosság jutott 1 millió lakosra; a keverten protestáns-katolikus országokban 96; a dön-